

X 327. 3(438) X 809

A KORDIVAT ELLENÉBEN

„NEM LEHET ELEGET HANGSÚLYOZNI, HOGY A DIPLOMÁCIA LEGFONTOSABB, LEGHATÁSOSABB ÁGA A KULTÚRA” – VALLJA KOVÁCS ISTVÁN. A NEVES POLONISTÁVAL, EGYKORI KRAKKÓI FŐKONZULLAL LEGÚJABB KÖTETÉRŐL, A MAGYAR–LENGYEL KAPCSOLATOKRÓL, 1956-RÓL, ÉLETRAJZI REGÉNYÉRŐL ÉS A NEMZETI ÖNAZONOSSÁGRÓL BESZÉLGETTÜNK.

■ V. NAGY VIKTÓRIA kultura@hetivalasz.hu

– Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél címmel a XX. századi lengyel történelem főbb eseményeiről írt esszéit gyűjtötte egybe. Milyen elhatározásból született a kötet?

– *Hamuban csillagló gyémánt* címmel már 1988-ban jelentek meg írásaim a lengyel történelemről. Akkor a kora középkortól az 1944-es varsói felkelésig emeltem ki egyes, a magyarok szempontjából fontos hősokeket, eseményeket. 1995-ben a *Múlt és jövő* főszerkesztője fölkért, hogy írjak egy esszét az 1943-as gettófelkelésről, valamint a lengyelek és a lengyelországi zsidóság háború alatti viszonyáról. Utána két-három évenként a XX. század különböző témaköreiből jelentek meg írásaim. Miután négyéves krakkói kiküldetésem 2003-ban véget ért, úgy éreztem, érdemes lenne összeállítani egy kötetet a XX. századi lengyel történelemről, mivel azt tapasztaltam, hogy bár a magyarok szeretik a lengye-

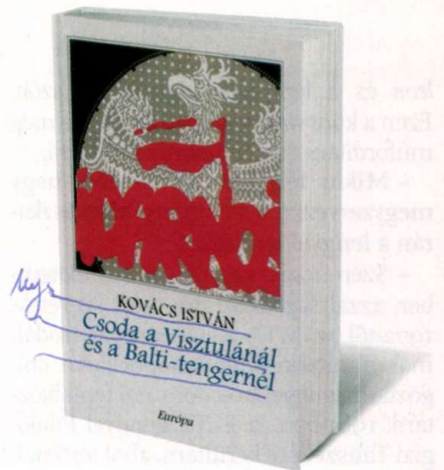
historia főbb eseményeit, amelyek révén megismerhető a lengyel nemzet szenvedéstörténete. Kihívást is jelentett a kötet összeállítása, hiszen át kellett tekintenem hozzá Lengyelország történetét 1900-tól 1990-ig.

– Nyilván figyelemmel kíséri a jelen történéseit is.

– Nem mélyedek bele, mert van fontosabb feladatom. Most egy húszéves munkát fejezek be, a 48–49-es forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikonját.

– Ez sem előzmények nélküli.

– „...Mindvégig veletek voltunk” – *Lengyelek a magyar szabadságharcban* címmel írtam már egy monográfiát, és eközben rengeteg levéltári dokumentumot találtam. Mivel megvolt a Törökországba kimenekült lengyelek listája, és volt rendőrségi anyagom is a lemergi levéltárból, tizenöt évvel ezelőtt úgy gondoltam, összeállítom a szabadságharcban részt vevő lengyelek életrajzát. Van még munkám vele

prózaaként is olvasható. Akad, aki később a poznani filharmónia alapítója lett, más a kor egyik legjelentősebb prózaírójává vált, megint más megtévelyedt vagy összeesküvésért Szibériába, sikkasztásért török börtönbe került.

– Honnan a lengyelekhez való vonzalom, kötődés?

– 1953 táján kaptam egy könyvet a nagyanyámtól, *Hős fiúk* volt a címe. Volt egy fejezet benne, *Bemről*. A szerző, *Rákosi Viktor* roppant szuggesztíven írja le, hogy volt egy időszak, 1848–49, amikor az egész világ a magyarok ellen harcolt – legalábbis akkor így értelmeztem –, de a lengyelek velünk voltak. Nem sokkal később, 56-ban személyesen is átéltem ennek az akkori napoknak a légkörét átható hangulatát. Tehát egy olvasmány- és egy megélt történelmi élmény olyan mértékben hatott rám, hogy elhatároztam, a lengyelekkel fogok foglalkozni.

– Költői, történészi, műfordítói, írói énje jól megfér egymás mellett?

– Remekül. A történelem érdekelt az egyetemen, de nem voltam hozzá elég szorgalmas. 1965 késő őszén megérin-

„Amikor cselekedni kell, áldozatot kell hozni, a lengyelek nem ismerik a lehetlent. A magyarok haboznak vagy nemet mondanak.”

leket, a múlt századi történelmükről alig tudnak valamit.

– Mi az oka ennek?

– A 80-as évek fordulóján Magyarországon a hatalom lengyelelles hangulatot teremtett. A médiumokban felülről elterjesztették, hogy nálunk azért romlik a helyzet, mert Lengyelországban sztrájkolnak. Kabarétéma lett az éhező lengyel, gúny tárgya a lengyel piac. Természetesen a lengyelellesesség nem húzható rá az egész társadalomra, voltak értelmiségi csoportok és szélesebb körben is olyan rétegek, amelyek nem dőltek be ennek az alpári praktikanak. Ez is arra készítetett, hogy megírjam a XX. századi lengyel

elég. Nemrég Bécsben jártam, és a galíciai sorozású ezredek anyagát elkezdtem átnézni, ami több tízezer karton...

– Vagyis mégsem zárható le?

– Abba hagyható, sőt többé-kevésbé lezárható. Ha Magyarországon 4000 lengyel harcolt a honvédsereg soraiban, a légiókban és hírszerzőként, akkor elmondható, hogy a szabadságharc alakulatai közül – nevekre, arcokra lebontva – arányában leginkább a lengyelek válhatnak ismertté. A több tízezer ismeretlen közül van, akiről – a forrást tekintve – csak egy mondatot találtam, de van, akiről három oldalt tudtam írni, és az egész mű akár izgalmas posztmodern

tett a versírás fájdalmas bűvölete... Nem egészen egy év múlva egy szerveződéssel a Kilencek, meghívott az *Elérhetetlen föld* című, 1969-ben megjelent antológiába, úgyhogy a történelemtől elkalandoztam az irodalom felé. 1971-ben az Európa Kiadó váratlanul felkért, hogy fordítsam le *Edward Stachura Szerkerelárma, avagy emberek a téli erdőn* című könyvét. Ritmikus próza, rokonszenves főhőssel. Aztán jött *Jaroslav Iwaszkiewicz Vörös pajszosok* című regénye. Itt nem tudtam azonosulni a cselekedni képtelen, „lelkiző” főhőssel, és a fordítás sem lett túl sikeres. De benne voltam a lendületben, és következett egy közel hétszáz oldalas esszékötet, ami *Napó-*

leon és a lengyelek viszonyáról szolt. Ezen a könyvön egyszerre tanultam meg műfordítani és történelmi esszét írni.

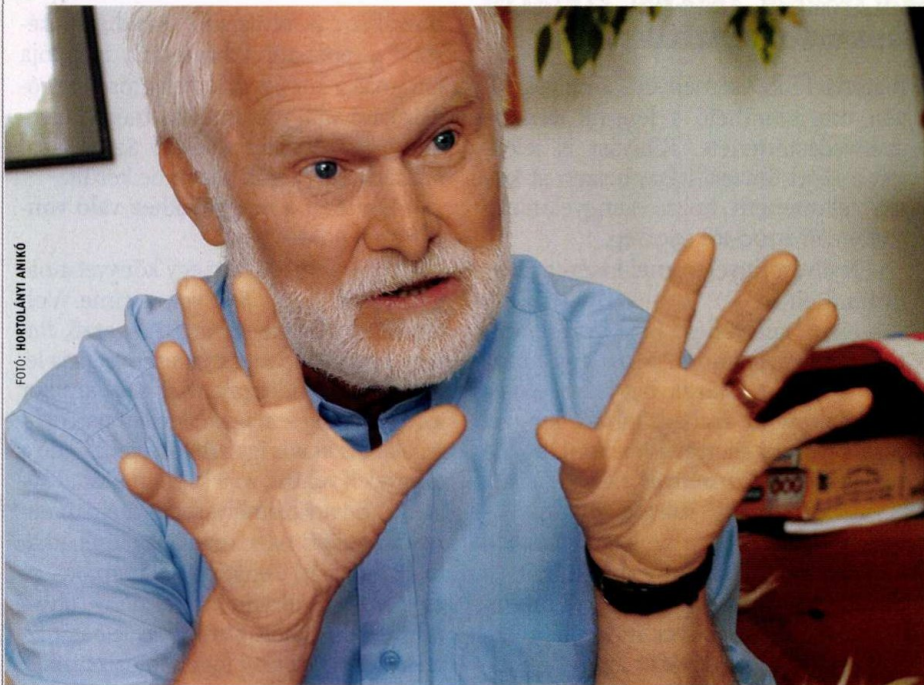
– **Mikor fért bele az életébe, hogy megszervezze a Pázmány bölcsészkarán a lengyel tanszéket?**

– Szerencsés vagyok, egész életemben azzal foglalkoztam, amit szeretek. 1972-től az MTA Kelet-európai Irodalmak Tanszéki Kutatócsoportjánál dolgoztam, lengyel irodalommal foglalkoztam. 1981-ben az ELTE Lengyel Filológiai Tanszékekre kerültem, ahol történel-

– **Mire volt elég?**

– Tizenhét kiállítást szerveztünk Krakkóban, a három legkiemelkedőbb-höz albumokat, többhöz katalógust jelentettünk meg. Amikor elkezdtem a magyar kulturális év szervezését, fél év múlva ki tudtam vinni a Nemzeti Galéria száz leghíresebb festményét – köztük öt Munkácsyt –, a Szépművészeti-ből pedig három szobrot. Amikor elmondtam, hogy be szeretném mutatni a lengyeleknek, hogy milyen nagyszerű az impresszionizmus sodrában szüle-

zennég-tizenhat órai munkával sikerült. Sok múlik az utódomon. Ha a főkonzulátust bezárják, az az ő és külügyminiszterének személyes, pártjának pedig kollektív felelőssége, kudarc is. Igaz, így, fekete betűkkel ugyan, de beírhatják nevüket a magyar–lengyel kapcsolatok történetébe. Nem lehet eleget hangsúlyozni, hogy a diplomácia legfontosabb, leghatásosabb ága a kultúra. Kulturális kapcsolatokat nehéz építeni, de könnyű lerombolni. Most mintha a rombolás időszakát élnénk.

FOTÓ: HORTOLÁNYI ANIKÓ

KOVÁCS ISTVÁN

• 1945-ben született Budapesten.

Főbb művei: Havon forgó ég (versek, 1973); Ördöglakat (versek, 1982); Így élt Bem József (1983); Véset (versek, 1985); Hamuban csillagló gyémánt (1988); A légió. A magyarországi lengyel légió története (1989); Robogás a nyárba. Írások a lengyel filmről (esszék, 1992, 1998); Együtt a szabadságért 1848–49. Wysocki tábornok emlékiratai (1993); A tér töredékei (versek, 1995); „...Mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban (1998); Világok töréspontján. Beszélgetések Ryszard Kapuscinskivel (1998); A gyermekkor tündöklete (1998, 2006); Kézmozdulat a szürkületben (versek, 2004); Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulója (2006).

met és irodalmat tanítottam. 1990-ben kultúrdiplomata lettem. Jó volt, mert tudtam, hogy küzdelmek árán, de megvalósíthatom a rögeszméimet, például, hogy a rendszerváltozás után újra jelenjenek meg magyar könyvek Lengyelországban, legyenek emléktáblák, előadás-sorozatok. Ha pénzem nem is, pénzteremtő személyes kapcsolatam, hátterem azért volt hozzá. És főleg az, hogy a hivatali elutasításokról konok következetességgel nem vettem tudomást. Amikor 1995-ben kikerültem a Külügyminisztériumból, a szerveződő katolikus egyetem bölcsészkarai dékánja, **Maróth Miklós** professzor meghívott a karra, ahol négy éven át szerveztem és vezettem a lengyel tanszéket.

– **Mígnem a kultúrdiplomácia újra elszólította Krakkóba, főkonzulnak. A kétezres magyar millennium nemcsak a főkonzulágával esett egybe, hanem azaz is, hogy Krakkó Európa kulturális fővárosa volt. Minden adott volt rögeszméi megvalósítására.**

– Ez annak köszönhető, hogy sikerült pénzt szereznem, 120 ezer dollárt.

tett magyar festészet, kinevettek, mondván, hogy ennek a kivitelezéséhez öt év kell. Végül elég volt fél... Bizonyosság rá *Az impresszionizmus sodrában* című, három nyelven Krakkóban megjelent album. Sikerült feléleszteni a XV. században Krakkóban virágzó magyar könyvkiadást is. Több mint tizenöt magyar könyv jelent meg lengyelül, köztük *Gyórfy György István* király monográfiája. Csak tétován jegyzem meg, hogy az első két Márai-kötet kiadásához a fordítási költséget én teremtettem elő.

– **Hogy állnak most a magyar–lengyel kulturális kapcsolatok?**

– Mélyponton vannak. Szerencsére alsó szinten, a települések, az egyes intézmények mentesek a politikai hőingadozástól...

– **Korábban azt lehetett hallani, hogy a krakkói főkonzulátus bezárását fontolgatják. Elmúlt már a veszély?**

– Hajszálon múlik a léte. De ez 1999-ben és 2000 elején sem volt teljesen biztos, a felsőbb vezetést meg kellett győzni működésének fontosságáról. Ez nekem éveken át tartó napi ti-

– **Beszéljünk egy másik könyvéről, A gyermekkor tündökleteről, amiből nemrég filmet forgattak. Az önéletrajzi történet 1956. november 4-én fejeződik be, amikor – ahogy egy korábbi interjúban fogalmaz – a gyermekkor is véget ért. Tizenegy évesen. Nem túlzás ez?**

– Szerintem nemcsak én érzem így, hanem a nemzedékem tekintélyes része is. Van persze, aki ismét gyermek tudott lenni, nekem nem sikerült. 1956 nem tokozódott be, hanem ott élt, lüktetett bennem, és nem is akartam eltemetni magamban. Tudtam, hogy személyiségformáló ereje van, hiszen részben emiatt kezdtem el 1848–49-cel foglalkozni és lengyelül tanulni.

– **Mindig így, e rövid gyermekkor megírásával tervezte felidézni az 56-os eseményeket?**

– Az első hat oldal prózaversként 1972-ben, *Nagy László* jóvoltából megjelent az *Élet és Irodalomban*, de már akkor éreztem, hogy regényt kellene írni belőle. Tudtam, hogy a történetnek november 4-én kell befejeződnie, és hogy csak akkor lesz az igazi, ha nyelvileg is hite-

lessé tudom tenni. Ehhez azonban kedvesen kíméletlennek kellett lennem a környezetemhez, az édesanyámhoz is. Két dolog rettentett vissza. Egyrészt úgy gondoltam, az 56-ról szóló regényem úgysem fog egyhamar megjelenni. Ennek ellenére a 80-as évek elején belekezdtem... Vagyis folytattam a prózaverst. Akkor beleütköztem az anya-gyermek kapcsolatba, és úgy éreztem, anyámat sértenének bizonyos mondatok, amiket viszont mindenképpen le kellett írni, hogy teljes legyen a történet, és hiteles az ő emlékezete. Hatvan oldal elkészült. Nem merem tovább írni... Édesanyám 1987-ben meghalt, jött a rendszerváltozás, a kultúrdiplomácia. Végül úgy éreztem, száználmas, ha mindenféle hivatkozva sohasem fejezem be a regényt. 1997 nyarán aztán egy hónap alatt megírtam a történet második felét.

– **1956 ötvenedik évfordulójára emlékezünk. Felkészültünk az ünneplésre?**

– Úgy vélem, az ország lelkiileg és tudatilag is totálisan felkészületlen az évforduló megünneplésére. A napi politika szét fogja tiporni a megemlékezés méltóságát. 1956 amúgy is felfoghatatlan annak, aki nem élte át, mert nem tudja megérteni az egésznek a szürreális lebegését.

– **Aki gyerekként élte át, az megérti?**

– Legerősebben a szeretet élménye maradt meg bennem. Bár voltak kegyetlen epizódjai ennek a tizenhárom napnak, mégis, különösen az éveken át gyűlemlő megalázottság tudatában, a világ legbékésebb forradalma volt. Ha megnézzük az 56-os tüntetések fotóit, mindenütt mosolygó arcokat látunk. Számomra 1956 sajátos, valóság feletti látomás, amelyet átéltem, amelynek részese lehettem, és amelynek szelleme áthatja sorsomat. Talán életünk utolsó pillanatának magunkba tekintő hangulata tudná csak érzékeltetni 56 érzelmi-leg nehezen felfogható részét, ám most, a teljes hasadozottságtól még szálkásabb, reszelősebb lesz az egész...

– **Mennyi idő múlva lehetünk felkészültek a méltó emlékezésre?**

– Azt akár most is meg lehetne valósítani, hogy mindenki öt percig gondolkozzon el azon, mit is jelentett 1956. Nekem 1956 megünneplése például magamba zárt csend kellene hogy legyen.

– **Ehhez képest november 4-én bemutatják a regényből készült filmet...**

– A forgatókönyv, *Zahora Mária* jóvoltából, már 2002-ben megszületett. 2003-ban hazajöttem Krakkóból, és 2004-ben *Drabik János* vállalta a pénzszerzés gondját. Az *Erdőss Pál* rendezte film első forgatási napja tavaly októ-

ber 24-én volt, az utolsó idén, június 19-én. Kitűnő csapattal dolgoztunk. Cselekményes mozi született, ami megőrizte a regény humorát és líráját.

– **Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelynek tagjai az 1956-ot követő amnéziás évek után szerencséseként Lengyelországban találták meg tétova nemzeti önazonosságukat** – mondta 2003-ban, krakkói díszpolgárrá avatásán. **Mit jelent, mit kellene hogy jelentsen a nemzeti önazonosság ma, főleg így, augusztus 20-a környékén?**

– Egy közösséghez, egy történelmi múlthoz, egy kultúrához való tartozás, a jelen feladatai, a jövő céljai vállalásának tudatosulása a személyiség részévé kell hogy váljék. Fontos, hogy egy ünnep ne csak külső máz legyen. Egy ünnep tulajdonképpen alkalom arra, hogy szembenézzünk önmagunkkal. Augusztus 20-án vagy március 15-én pedig fel lehet, sőt fel kell tenni magunknak a kérdést, hogy mit tettünk mi közösségünkért, nemzetünkért. Kevésbé fennköltten: mit tettünk a másikkéért? Hiszen a munkánkkal nemcsak önmagunkat, személyiségünket építjük, gyarapítjuk, hanem a másikkat, a környezetünket, a nemzeti közösségünket is – akár akarjuk, akár nem, akár tagadjuk, akár nem, akár divatos ezt vállalni, akár nem.

– **Kiálljuk ebben a lengyelekkel való összehasonlítás próbáját?**

– Mind a két népnél természetes törekvés, hogy jobban akarnak élni. Alapvető különbség azonban, hogy amikor cselekedni kell, áldozatot kell hozni, a lengyelek nem ismerik a lehetetlent, a legreménytelenebb helyzetekben is keresik, majd meg is találják a megoldást. A magyarok haboznak vagy nemet mondanak. A lengyelek folyamatosan lázadtak a kommunizmus ellen, míg nálunk *Kádárék* elmésen kialakították az úgynevezett bendősovíniszta állapotot: ha tele az ember gyomra, akkor elégedett. Vagyis az emberek agyát és szívét a gyomorba operálták. Ma rosszabb a helyzet, mert apránként elhisszük, hogy a gyomorvérzéses állapot értünk van – hogy az egészségügyi reform szellemében szóljunk mindennapjainkról...

– **Termékeny évek vannak a háta mögött. Hogyan tovább?**

– A lengyelek kérésére megírom a felosztott Lengyelország történetét 1795-től 1914-ig. Ehhez kapcsolódik egy régi tervem: nagymonográfia Bemről. Szeretnék prózát is írni, ám ahhoz a tudományos munkákat félre kellene tenni. A versekhez meg csend kellene. Jó volna kicsit szemlélődni, vagyis látszólag nem tenni semmit. ■

Több meghatározó mestere is lehet az embernek. Énnekem három is jutott műfordítói pályám elején. Atyai barátom, a nagy Lányi Viktor az egyik: prózanyelvünk (Hugo, Thomas Mann) és az énekes zene, a dal, az opera (Schubert, Wagner, Verdi és annyi más nagy muzsikusk) Kosztolányi és Csáth Géza szabadkai fészekaljából jött magyar fordítóóriása. Még előbb Csatlós János: a közös alma materünkben, a budapesti Eötvös Kollégiumban pallérozódtott és később Stockholmban kibontakozott tudós műfordító-szerkesztő-irodalomszervező, akinek szakmai indulásomat is köszönhetem. Végül pedig Szász Béla: a sztalinista-rákosista rendszer összetört gerinccel is törhetetlen jellemű meghurcoltja, a későbbi szerkesztő, aki egy mai magyar Cervantes, az én Cervantesem felé terelte az utamat.

Más és más alkutú írásművész volt mind a három. Mégis – mintha összebeszéltek volna – különösen egybecsengett egy jó tanácsuk: *ígésitenünk kell!* Akkor hallottam tőlük, ha néha megosztottam velük idegen szövegeim elvont fővekekkel telezsúfolt mondatainak fordítási gondjait. Az eredeti mű bátor nyelvszemléleti átértelmezésére biztattak. Nyilván azért, mert nem rokon nyelvről rokon nyelvre fordít a magyar műfordító. Minduntalan gátfutóként kell átvetnie magát az indoeurópai és uráli-altaj nyelvi gondolkodást elválasztó palánkon.

Rájöttem, hogy honnan ez a nagy egyetértés köztük. Akkoriban már évtizedek óta a levegőben volt egy bizonyos magyar nyelvszemlélet. Egy nagy debreceni nevelő és gondolkodó, Karácsony Sándor húszas–harmincas években keletkezett írásaiban találtam olyan ívfényerejű megállapításokat, hogy „elsatnyult a nyelvünk képi ereje”, meg hogy „alanyaink túltengenek állítmányaink rovására”. De már ő is egy nagy elődre, Szabó Dezsőre hivatkozik, amikor kijelenti, hogy „nyelvünk... ígés nyelv, mégis természetellenesen elfőnevesült”.

Azt jelenti ez az „ígés nyelv”, hogy talán mindig fontosabb lehetett nekünk, ami történik, mint az, hogy *kivel, mikor, hogy, miért* esik meg valami. Azt hihetnénk, hogy kezdetlegesebb, „ősibb” ez a cselekményes szemlélet, mint az elvonásra csábító „főnevezés”. Ki tudja? Főnévi alapon is kezdődhetett az emberi nyelv kialakulását jelképező bibliai-ádami „megnevezés”. Nemigen lehet ebben elsőbbség. Csak másféleség. Meg kölcsönhatás. Hadd idézzem Oshót, egy igazi indoeurópaít, egy divatos mai buddhista gondolkodót: „Az ígét hangsúlyozom, nem a főnevet... mert cselekvés az élet.” Igaz, ő nem a nyelvre, hanem az életszemléletre érti. De hát: nyelv és élet – nem egy ez a kettő? ■